

İbn Rüste, *el-A'lâku'n-nefîse*'yi (nşr. M. J. de Goeje, *Bibliotheca Geographico-rum Arabicorum VII*, Leiden 1892 → [haz. Fuat Sezgin], Frankfurt 1992) genel kanaate göre 290-300 (903-913) yılları arasında tamamlamıştır. Eser, içinde bahsedilen konuların çokluğu itibarıyla bir tarih-coğrafya ansiklopedisi niteliğindedir. Johannes Heindrik Kramers, kitabı tanıtırken İbn Rüste'nin toplumun ilgisini çeken bütün konuları işlemiş olduğunu söyler (*El' Suppl.*, s. 65). Çalışmasında derlediği bilgilerin kaynaklarına da temas eden müellif faydalandığı müslüman, Grek ve Hintli âlimlerin görüşlerini açıklar. Yerkürenin kendi eksenini etrafında dönmesi konusunu anlatırken eski Hint astronomlarından bahseden tek İslâm coğrafyacısı olarak görünür. Kitapla otopite olarak anılan kişiler arasında Ahmed b. Muhammed b. Kesîr el-Fergânî ve İbnü't-Tayyib es-Serahsî başta gelir. Fakat onun daha çok Ceyhânî'nin bugün mevcut olmayan *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik*'inden istifade ettiği anlaşılmaktadır; hatta çağdaşı Ceyhânî ile görüşmüş olması da ihtimal dahilindedir. Kullandığı bilinen diğer bir kaynak da İbn Hurdâzbih'in *el-Mesâlik ve'l-memâlik* adlı eserinin eldekinden daha tafsilatlı olan bir nüshasıdır. Uzakdoğu hakkında verdiği bilgileri ise muhtemelen IX. yüzyılın başlarında iki yıl kadar Kimer'de (Kamboçya) kalmış olan Ebû Abdullah Muhammed b. İshak adlı bir kişinin hazırladığı rapordan almıştır.

İbn Rüste'nin çalışması Bağdat yoluyla hacca gidişi anlatan eserlerden olup İbn Hurdâzbih, Kudâme b. Ca'fer ve Ya'kübi'nin yazdıklarının yanında eldeki klasik yol kitaplarının dördüncü örneğini teşkil eder. İbn Rüste'nin eseri daha çok Ya'kübi'ninkine benzer; ancak ondan farklı olarak şehirlerin tanıtımını çok yönlü yapmış, büyük Horasan yolunu Tüs'a kadar uzatırken Meşhed yakınlarındaki yolları en ince ayrıntılarına kadar gösterip İsfahan'a, Herat'a ve Bağdat'tan güneye doğru Kûfe ve Basra'ya giden yolları da tarif etmiştir. Ayrıca sadece menziller arasındaki mesafeleri vermekle yetinmemiş, geçilen şehir ve bölgeleri de tanıtmıştır. Bu bilgiler, bugün kaybolmuş olan birçok yerleşim merkezi için araştırmacılara ışık tutmaktadır.

Coğrafyanın fizikî ve beşerî kısımlarını ele alan eser birçok tarihî konudan da bahseder. Allah Teâlâ'nın dünyayı semanın ortasında, küre şeklinde ve etrafındaki hava tabakasıyla birlikte yarattığını,

ayrıca bunların tek vücut halinde döndüğünü ifade eden giriş kısmından sonra kitabın asıl konusu Mekke ve Kâbe'nin tanıtımı ile başlar. Bu bölümde Hz. İbrâhim, Kâbe ve zemzem üzerine çeşitli nakillerde bulunulduktan sonra Medine'ye geçilir. Daha sonra denizler ele alınır ve Akdeniz'e Bahr-i Rûm, Atlantik Okyanusu'na Bahr-i Okyanus ve Mağrib denizi, Hazar denizine Bahr-i Taberistan, Karadeniz'e Bahr-i Buntus (Pontus) denildiği açıklanır. Arkasından Ceyhun, Fırat ve Dicle'nin anlatıldığı nehirler bahsi gelir. Bundan sonra yedi bölgeye (iklim) geçilir ve her bölgedeki meşhur şehirlere temas edilir. Yemen, Hadramut ve Mısır'ın tanıtımının ardından deniz yoluyla Antalya'ya, oradan da kara yoluyla İstanbul'a ulaşırlar ve orada özellikle imparatorun Ayasofya Kilisesi'ne gidişi anlatılır. İstanbul'dan sonra Bulgar, Macar, Hazar ve Rus ülkelerinden geçilerek İsfahan'a, en sonunda Hindistan'a varılır. Hindistan'ın Medya Pradeş eyaletindeki Ücceyn denilen yerde gündüzle gecenin eşit, ülkedeki en büyük nehirlerin Kank (Ganj) ve Mihrân (İndüs), Hint Okyanusu'nun uzunluğunun 2700 mil, genişliğinin ise 800 mil olduğu gibi bilgilerin Hintli hacılardan alındığı tahmin edilmektedir; çünkü ifade tarzından müellifin Hindistan'a gitmediği anlaşılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Hudûdü'l-âlem (Minorsky), V. V. Barthold'un önsözü, s. 5-6, 41; G. Ferrand, *Relations de voyages et textes géographiques arabes, persans et turks, relatifs à l'extrême-orient du VIIIe au XVIIIe siècles*, Paris 1913 → [haz. Fuat Sezgin], Frankfurt 1986, s. 67-80; Serkis, *Mu'cem*, I, 107; Brockelmann, *GAL*, I, 227; *Suppl.*, I, 406; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, II, 31; Ya'küb Serkis, *Mebâhiş 'Irâkıyye*, Bağdat 1955, s. 109; J. Marquart, *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*, Darmstadt 1961, s. 25-26; Sartori, *Introduction*, I, 635; I. Krachkovski, *Târihu'l-edebî'l-coğrafiyyi'l-'Arabî* (trc. Selâhaddin Osmân Hâşimî), Kahire 1963-65, I, 164, II, 612; G. Le Strange, *The Lands of Eastern Caliphate*, London 1966, s. 11-12; Sezgin, *GAS*, VI, 303, 160; Nafis Ahmad, *Muslim Contributions to Geography*, Lahore 1972, s. 27-28; Abdullah Yusuf el-Guneym, *el-Mahtûtâtü'l-coğrafiyyeti'l-'Arabîyye fi'l-methâfi'l-Britânî*, Küveyt 1974, s. 8; Humeyde Abdurrahman, *A'lâmü'l-coğrafiyyîn el-'Arab ve muktetefât min âşârihim*, Dimaşk 1982, s. 116; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), I, 185; Ahmed Ramazan Ahmed, *er-Rihle ve'r-rehâletü'l-müslimîn*, Cidde, ts. (Dârü'l-beyânî'l-'Arabî), s. 88-94; J. H. Kramers, "Djughrafiya", *El Suppl.*, s. 65; C. van Arendonk, "İbn Rüste", *IA*, V/2, s. 781; S. Maqbul Ahmad, "Djughrafiya", *EP* (İng.), II, 579-581; a.mlf., "İbn Rusta", a.e., III, 920-921; C. E. Bosworth, "Ebn al-Balkî", *Elr.*, VIII, 4; İnâyetullah Rızâ, "İbn Rüste", *DMBİ*, III, 553-556.

SAYYID MAQBUL AHMAD

İBN RÜŞD

(ابن رشد)

Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed
b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî
(ö. 520/1126)

Mâlikî fakihî ve kadısı.

450 yılının Şevval ayında (Aralık 1058) Kurtuba'da (Cordoba) doğdu. Bazı kaynaklarda verilen 405 (İbn Ferhûn, II, 250) ve 455 (Mahlûf, s. 129) tarihleri yanlış olmalıdır. Aslen Sarakustalı (Saragossa) olup sonradan Kurtuba'ya yerleşen bir aileye mensuptur. Ailedeki ilim geleneği babası Ahmed'le başlamış ve birkaç nesil devam etmiştir. Büyük dedelerinden Rüşd'e nisbetle İbn Rüşd olarak tanınmakla birlikte aynı isim, künye ve nisbeye sahip olan torunundan ayırt edilmesi için İbn Rüşd el-Ced (el-Ekber, el-Fakih) ve daha çok felsefeci kimliğiyle tanınan torunu da İbn Rüşd el-Hafid şeklinde anılır.

İlim tahsiline Kurtuba'da başlayan İbn Rüşd hayatının son yılına kadar buradan ayrılmadı. İlk dinî eğitimini babasından aldı ve ilme yönelmesinde onun teşviklerinin önemli payı oldu. Dönemin önde gelen fakihleri ve şûra üyeleri olan Ebû Ca'fer İbn Rızk, Ebû Abdullah İbn Ebû'l-Âfiye ve İbnü't-Tallâ'dan fıkıh, Ebû'l-Abbâs İbnü'd-Delâî ve Ebû Ali el-Gassânî'den hadis, Ebû Mervân İbn Sirâc'dan Kur'an ilimleri, Arap dili ve edebiyatı okudu. Özellikle İbn Rızk'ın İbn Rüşd üzerinde büyük tesiri oldu. İbn Rüşd dinî ilimlerde, tarih ve Arap edebiyatında yetiştirdi, fıkıhta ve fıkıh usulünde derinleşti. Kırk yaşlarında iken ders ve fetva vermeye, döneminin önde gelen fakihleri arasında yer almaya başladı. Kurtuba Camii'nin başmamlığını da yapan İbn Rüşd'ün burada verdiği derslere çeşitli bölgelerden çok sayıda öğrenci katıldı. Kaynaklarda kırka yakın öğrencisinin adı zikredilir. Bunların arasında oğlu Ebû'l-Kâsım Ahmed, eserlerini yazıp büyük kısmını kendisine kontrol ettiren, hayatının son bir yılına ait fetvalarını derleyen ve hocasına dair ilk elden bilgiler aktaran Ebû'l-Hasan İbnü'l-Vezân, Ebû Mervân Abdülmelik b. Meserre, yine eserlerinde hocası hakkında önemli bilgilere yer veren Kâdî İyâz ve İbn Beşkûvâl, Ebû Abdullah Muhammed b. Asbağ el-Ezdî, Ebû'l-Kâsım İbn Verd, Ebû Bekir Abdülazîz b. Halef el-Esedî ve Ebû İshak İbnü'l-Emin sayılabilir.

İbn Rüşd'ün gençlik yılları mülûkû't-tavâif, yetişkinlik ve olgunluk dönemleri

ise Endülüs'ü de hâkimiyeti altında bulunduran Murâbit hükümdarları Yûsuf b. Tâşfîn ve oğlu Ali'nin zamanına rastlar. Yûsuf b. Tâşfîn bölgedeki iç karışıklıkları sona erdirdiğinden oğlunun dönemi müslümanların Endülüs'teki en parlak devirlerinden biri kabul edilir. Emîr Ali 511 (1117) yılında Kurtuba'ya geldiğinde onu karşılayan heyet içinde İbn Rüşd de vardı. Murâbit hükümdarı aynı yılın cemâziyelevvel ayında İbn Rüşd'ü, İbn Hamdîn diye bilinen Ebû Abdullah Muhammed b. Ali'den boşalan Kurtuba başkaldığı (kâdîlcemâa) görevine tayin etti. İbn Rüşd, o sırada *el-Beyân ve't-tahşîl* adlı eserinin telifiyle meşgul olduğu ve kadılığın kendisini bundan alıkoyacağını düşündüğü için fazla istekli olmadığı bu görevi yürüttüğü dört yıl boyunca eserinin telifine ancak haftada bir gün ayırabildiğini, 515 (1121) yılında da muhtemelen bu yöndeki mazeretinin hükümdar tarafından kabul edilmesi üzerine görevden ayrıldığını belirtir (*el-Beyân ve't-tahşîl*, I, 30). Dönemine yakın kaynaklarda bu bilgi doğrulanmakla birlikte, aynı yıl Kurtuba valisinin bir kadına sarkıntılık eden askeri cezalandırmamakta direnmesi üzerine şehirde iç isyan çıktığı, Hükümdar Ali b. Yûsuf'un Merakeş'ten gelerek şehri kuşattığı, Kâdîlcemâa İbn Rüşd ve İsbîliye (Sevilla) Kadısı Muhammed b. Dâvûd başta olmak üzere ulemâ heyetinin araya girmesiyle barış sağlandığı, İbn Rüşd'ün de bu görüşmeler sırasında kadılıktan istifa ettiği kaydedilir. Bazı kaynaklarda görevinden azledildiğine dair verilen bilgi isabetli görünmemektedir.

Kadılıktan ayrılmasından sonra telif ve öğretim faaliyetine ağırlık veren İbn Rüşd'ün hükümdar ve yöneticiler katında itibarı artarak devam etti, önemli konularda görüşüne başvuruldu ve desteği istendi. Onun, Endülüs'te iç karışıklıkların önlenmesi, birlik ve beraberliğin sağlanması yönünde önemli katkıları oldu. Nitekim bölgede müslümanların hâkimiyeti altında yaşayan zimmî hristiyanların 519'da (1125) Gırnata'yı (Granada) kuşatan Aragon Kralı I. Alfonso'nun (The Battler) kuvvetlerine fiilen destek vermeleri, müslümanların kumandanı ve hükümdarın kardeşi Ebû Tâhir Temîm'in de şehri müdafaada yetersiz kalması üzerine İbn Rüşd, 520 yılının Safer ayında (Mart 1126) Merakeş'e gidip Murâbit Hükümdarı Ali b. Yûsuf'la görüşerek hem zimmîlerin Miknâs, Selâ gibi Mağrib şehirlerine sürülmesini, hem de Emîr Ebû Tâhir'in görevden alınmasını sağladı.

İbnü'l-Vezzân, hocası İbn Rüşd'ün 22 Cemâziyelevvel 520 (15 Haziran 1126) tarihinde Merakeş'ten Kurtuba'ya döndüğünü, 23 Cemâziyelâhîr'de hastalandıktan sonra dört ay aşkın bir süre ders vermeyi bıraktığını ve aynı yılın 11 Zilkade-sinde de (28 Kasım 1126) vefat ettiğini bildirmekte (*Mesâ'ilü Ebi'l-Velid İbn Rüşd*, II, 1347), Kâdî İyâz da bu tarihi kaydetmektedir (*el-Ğunye*, s. 55). İbn Rüşd Kurtuba'nın kuzeyindeki İbn Abbas Mezarlığı'na defnedildi.

Çağdaşları dahil tabakat müellifleri, İbn Rüşd'ü dinî ilimlerin hemen tamamında söz sahibi olacak kadar yetişkin, hadis alanında hocası Ebû Ali el-Gassânî seviyesinde olmasa da sened, metin ve literatür bilgisinin çok iyi olduğunu belirtirler. Ancak öğrencisi Kâdî İyâz ve birçok tabakat müellifi İbn Rüşd'ü rivayetten ziyade dirayet ve yorum yeteneğiyle temayüz etmiş, fûrû ve usulde dönemin imamı, fetva mercii ve Mâlikî fıkhnı en iyi bilen kimse olarak tanıtır. İbn Ebû Rendeke et-Turtûşî ve Ebû Abdullah el-Mâzerî ile birlikte İslâm dünyasında Mâlikî fıkhnın VI. (XII.) yüzyılın ilk yarısındaki üç büyük temsilcisinden biri olan İbn Rüşd akaide Eş'arî çizgisinde, Ehl-i sünnet'in geleneksel prensip ve tavrına sıkı sıkıya bağlıydı. Ağır başlı, iyi ahlâk sahibi, güçlü bir muhâkemesi, anlaşılır bir üslûbu olan, devlet adamları katında ilmin onurunu koruyan, ibadete düşkün bir kimseydi. Eserlerinde Mâlikî fıkhnı ve mezhep içi ihtilâflara olan derin nüfuzunu gösterdiği gibi zaman zaman başta *el-Müdevvenetü'l-kübrâ* ve *el-Ütbiyye* olmak üzere Mâlikî literatüründe mevcut farklı görüşleri uzlaştırdığı veya bazı tercihler yaptığı da olmuştur. Meselâ yol güvenliği bulunmadığı için dönemindeki Endülüs müslümanlarından haccın farziyetinin sâkıt olduğuna, bununla beraber yerine getirildiğinde kerâhetle câiz olacağına fetva vermiş, çağdaşı İbn Ebû Rendeke et-Turtûşî ise böyle bir haccın haram, yapanların ise günahkâr sayılacağı görüşünü bildirmişti. Fûrûa dair meseleleri ele alırken usule ve fakihlerin hareket noktalarına ilişkin bilgiler vermesi eserlerinin didaktik değerini ön plana çıkarmış ve mezhep içinde genel kabul görmesinde önemli rol oynamıştır. İbn Rüşd'ü, mezhebin muteber metinlerinden *el-Muhtasar*'ın müellifi Halîl b. İshâk el-Cündî (Sîdî Halîl) mezhebin tercihlerini esas aldığı dört büyük fakihinden biri olarak, birçok müellif de mezhepte müctehid veya tercih ehli olarak tanı-

tır. Meselâ Mâlikîler'den Ebû Zeyd es-Selâlibî, İbn Arafe, Ebû'l-Hasan Nûreddin Ali es-Senhûrî gibi ileri dönem müelliflerinin de ihtilâflı konularda İbn Rüşd'ün fetva ve tercihlerini esas aldıkları görülür. Bununla birlikte İbn Rüşd'ün, İmam Mâlik'in görüşlerine ve mezhebin genel çizgisine sıkı sıkıya bağlı olduğu, mezhepte hâkim görüşün dışına hemen hemen hiç çıkmadığı, bu sebeple de tercihlerinin sınırlı ve ayrıntılı bazı meselelere münhasır kaldığı söylenebilir. Eserlerinde, bazan bir konuda dönemine kadarki Mâlikî fakihlerinin ittifakının bulunduğunu ileri sürmekle birlikte bunun mutlak bir mezhep içi icmâ iddiası değil, çoğunluğun kanaatini veya kendine ulaşan farklı bir görüşün bulunmadığını ifade anlamını taşıdığı düşünülmelidir. Ahmed Zerrûk gibi ileri dönemdeki bazı Mâlikî fakihlerinin İbn Rüşd'ün ittifak iddialarının ihtiyatla karşılanması gerektiği şeklindeki sözleri de bunu teyit eder.

Endülüs'te Mâlikî fıkhnın ağırlık kazanıp bu mezhep fakihlerinin Murâbit Hükümdarı Ali b. Yûsuf ve diğer mahallî emîrlar üzerinde hayli etkili oldukları ve 503 (1109) yılının başlarında Kurtuba Kâdîlcemâası Ebû Abdullah İbn Hamdîn'in fetvası üzerine hükümdarın emriyle Gazâlî'nin *İhyâ'ü 'ulûmî'd-dîn* adlı eserinin yakıldığı biliniyorsa da Şa'rânî'nin *İhyâ'in* yakılmasına Kâdî İyâz ve İbn Rüşd'ün fetva verdiği şeklindeki isnadı (*el-Tabakât*, I, 15) bu döneme yakın kaynaklarca desteklenmemekte, hatta o tarihte İbn Rüşd'ün resmî kazâ görevinin bulunmadığı düşünülmüşse fazla muhtemel de görünmemektedir.

Eserleri. Kaynaklarda İbn Rüşd'ün çeşitli konularda çok sayıda eserinin mevcut olduğu belirtilmekle birlikte bilinen eserlerinin tamamına yakını fıkhn alanındadır. 1. *el-Beyân ve't-tahşîl**. Muhammed b. Ahmed el-Utbî'nin (ö. 255/869), İmam Mâlik ile öğrencilerinden aktarılan ve *el-Müdevvenetü'l-kübrâ* da yer almayan görüşleri derlediği *el-Mustaḥrece mine'l-esmâ'a* (*el-Ütbiyye*) adlı eserinin hacimli bir şerhi niteliğindedir. Eser döneminden itibaren Mâlikî fıkhnın temel kaynaklarından biri sayılmış, şöhreti zaman içinde asıl metni gölgede bırakmıştır. Çeşitli kütüphanelerde birçok yazma nüshası bulunan ve üzerinde bazı ihtisar çalışmaları yapılan *el-Beyân* (Muh-târ b. Tâhir et-Tilîlî, s. 334-335) Muhammed Haccî ve bir grup arkadaşı tarafından yayımlanmıştır (I-XX, Beyrut 1404-

1407/1984-1987, 1408/1988). 2. *el-Muḩaddimât*. İbn Rüşd önsözünde eserinin tam adını *el-Muḩaddimâtü'l-mümeḩḩidât li-beyânî mâ iḩḩedathü rüşümü'l-Müdevvene mine'l-aḩkâmî's-şer'ıyyât ve't-taḩşîlâtü'l-muḩkemât li-ümmeḩâtî mesâ'iliḩe'l-müşkilât* olarak verir. Eser ismi *el-Muḩaddemâtü'l-mümeḩhedât* şeklinde de okunabilmektedir. Müellifin ifadelerinden kitabını hocası Ebû Ca'fer İbn Rızk'ın ölümünden (477/1084) sonra, *el-Beyân ve't-taḩşîl*'in telifine (506/1112) başlamadan önce yazdığı (*el-Beyân ve't-taḩşîl*, I, 31-32; *el-Muḩaddimât*, I, 9-10, 313), İbnü'l-Vezzân'ın ifadelerinden de (*Mesâ'ilü Ebi'l-Velîd İbn Rüşd*, II, 1347) eserin İbn Meserre tarafından temize çekilmiş metnini müellifin 520 (1126) yılında tekrar kontrol ettiği anlaşılmaktadır. Mâlikî fıkhnın ilk önemli kaynağı olan *el-Müdevvene*'de ele alınan meselelerin ve ileri sürülen görüşlerin daha sistematik hale getirilerek Kitap ve Sünnet'ten temellendirilmesi, dil ve usul kuralları bakımından açıklanması, mezhep içi ittifak ve ihtilâfların, bazan da diğer mezhep görüşlerinin verilmesinin amaçlandığı eser bu yönüyle İbn Ebû Zeyd, Ebû'l-Velîd el-Bâcî gibi önceki Mâlikî müelliflerinde de görülen *el-Müdevvene* ihtisarı geleneğinin devamı niteliğindedir. Eserde akaid konusunda temel bilgiler ve bazı fıkıh usulü kuralları verilmiş, daha sonra *el-Müdevvene*'nin sırası takip edilerek fūrū-i fıkıh konularına geçilmiştir. Mezhep fıkhnın güvenilir kaynakları arasında sayılan ve çeşitli kütüphanelerde nüshaları bulunan *el-Muḩaddimât* (Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 662; Muhtâr b. Tâhir et-Tilîlî, s. 580-589) birçok defa *el-Müdevvenetü'l-kübrâ* ile birlikte (Kahire 1324, 1325; Beyrut 1980), onun ekinde (V. cilt, nşr. Ahmed Abdüsselâm, Beyrut 1415/1994) veya ayrı olarak (Beyrut, ts. [Dâru Sâdır]) basılmakla beraber bu neşirler, esas alınan nüshanın eksik oluşu sebebiyle "kirâû'd-dür" bahsiyle bitmekte olup eserin yarıya yakın kısmı noksandır ve hayli istinsah ve okuma hataları taşımaktadır. Eser daha sonra tam metin halinde Muhammed Haccî ve Saîd A'râb'ın tahkikiyle yayımlanmıştır (I-III, Beyrut 1408/1988). 3. *en-Nevâzil* (*el-Mesâ'il*, *el-Fetâvâ*, *Kitâbü'l-Ecvibe*, *Cevâbâtü İbn Rüşd*). İbn Rüşd'ün, kendisine yöneltilen ve büyük çoğunluğu fıkıhla ilgili olan sorulara verdiği cevap ve fetvaların öğrencisi İbnü'l-Vezzân tarafından derlenmesiyle meydana gelen bir eserdir. İki yazma nüshasından seçilmiş otuz üç meselenin İhsan Ab-

bas tarafından *Nevâzilü İbn Rüşd* adıyla neşredilmesinin ardından (*el-Ebḩâs*, XXII/3-4 [Beyrut 1969], s. 3-9) eseri önce Muhammed Habîb et-Teckânî, üzerinde yüksek lisans çalışması yaparak (1978) altı farklı nüshayı esas alıp *Mesâ'ilü Ebi'l-Velîd İbn Rüşd* (I-II, Beyrut -Mağrib 1414/1993), daha sonra Muhtâr b. Tâhir et-Tilîlî, önceki neşre göre ikisi farklı üç nüshaya dayanarak *Fetâvâ İbn Rüşd* (I-III, Beyrut 1407/1987) adıyla neşretmiştir. Teckânî neşrinde toplam 358 mesele yer aldığı halde Tilîlî neşrinde 666 fetva mevcuttur. Bu sayı farklılığı, kısmen Tilîlî'nin üç nüshada yer alan 565 fetvaya ilâve olarak başka kaynaklarda bulunan farklı fetvaları da eklemesinden, kısmen de Teckânî'nin birden fazla fetvayı gerektiren soruları ve buna verilen farklı fetvaları tek bir mesele halinde kaydetmesinden kaynaklanmaktadır. Meselelerin önemli bir kısmı yeni ortaya çıkan problemlere cevaplar (nevâzil), bir kısmı mezhep görüşünün veya tercih edilen görüşün açıklanması, dikkate değer bir kısmı da başta Kâdî İyâz olmak üzere bölge kadılarının yargılama hukukuyla ilgili olarak gelen yazılı sorulara verilen cevaplar şeklindedir (*Mesâ'ilü Ebi'l-Velîd İbn Rüşd*, II, 1070-1077, 1149-1163, 1309-1319). Mezhep görüşü belirtilirken önceki Mâlikî kaynaklarına sıkça atıfta bulunulur; müellifin yer yer ayrıntılı açıklamalara, dil ve usul tartışmalarına, hatta furûk türü ayrımlara girdiği de görülür. Çok defa sorunun kimden veya hangi bölgeden geldiği belirtilmiştir. Verilen fetvalar, İbn Rüşd'ün dirayetini ve bakış açısını göstermesinin yanı sıra mülûkü't-tavâif ve Murâbitlar devri Endülü's'ündeki fikrî tartışmaları, mezhep olgusunu, içtimâî ve siyasî hayatı yansıtmaları bakımından da önemlidir. İbn Rüşd'ün fetvaları mezhep doktrininin gelişimine de katkıda bulunmuş, Venşerîsî'nin *el-Mi'yârü'l-mu'rib*'i, Kâdî İyâz, Burzûlî, Mehdî b. Muhammed el-Vezzânî'nin nevâzilleri gibi ileri dönem literatüründe yer almış, üzerinde bazı tertip ve ihtisar çalışmaları yapılmış ve bunların bir kısmı günümüze ulaşmıştır (*Fetâvâ İbn Rüşd*, neşredenin girişi, I, 89). 4. *Câmi'*. İmam Mâlik'in *el-Muvaḩḩa*'da başlattığı, ibadet ve muâmelâtla ilgili temel konuların dışında kalan siyer, megâzî, tarih, âdâb ve ahlâk türü bilgileri "el-Câmi'" başlığı altında toplama geleneğini daha sonraki dönemlerde Mâlikî fakihlerinin bu isimde müstakil eserler yazarak veya eserlerinin sonuna bölümler ekleyerek sürdürdüğü

görülr. *el-Beyân ve't-taḩşîl*'in son iki cildinde yer alan "Kitâbü'l-Câmi'" bunun bir örneğini teşkil ettiği gibi müellifin öğrenci ve râvilerinden İbnü'l-Vezzân da *el-Muḩaddimât*'in temize çekilen ve Mera-keş dönüşünde hocasının huzurunda karşılaştırması yapılan metninin yirmi yedi cüzden oluştuğunu, son iki cüzünün de bu isimde bir bölüm olduğunu belirtir (*Mesâ'ilü Ebi'l-Velîd İbn Rüşd*, II, 1347). Nitekim "Kitâbü'l-Câmi'", *el-Muḩaddimât*'in Muhammed Haccî - Saîd A'râb neşrinde (III, 437-486) eserin son bölümü olarak yer almıştır. Eseri *Kitâbü'l-Câmi'* mine'l-Muḩaddemât adıyla yayımlayan Muhtâr b. Tâhir et-Tilîlî ise (Amman 1405/1985) bunun *el-Muḩaddimât*'i ikmal mahiyetinde yazıldığını ve müellifin de önsözde bu yönde ifadelerinin bulunduğunu kabul etmekle birlikte gerek müellifin ayrı bir mukaddime yazması gerekse üslup ve içerik yönüyle farklılığı sebebiyle müstakil bir kitap olduğu görüşündedir. Yirmi bir fasıldan oluşan eser siyer-i nebî ve megâzî bilgileriyle başlar, ahlâk, âdâb, hazr ve ibâha (Hanefî literatüründeki kerâhiye ve istihsan) türü çeşitli konulara yer verdikten sonra Medine ehlinin icmâî ve Mâlikî mezhebinin üstünlüğü konusuyla sona erer. 5. *İḩḩişâru Müşkilî'l-âşâr li't-Taḩâvî*. Klasik dönem kaynakları ve çağdaş araştırmacılar eserin ismini genellikle bu şekilde verirken Brockelmann *Şerḩu Muḩḩaşarı Me'ânî'l-âşâr* olarak kaydetmektedir. 6. *Muḩaddime fi'l-ferâ'iz*. İslâm'ın esaslarından dört temel ibadet hakkında derli toplu bilgi veren risâle hacminde bir eserdir. Bunu *el-Muḩaddimât*'in bir bölümü şeklinde kabul edenler de bulunmakla birlikte Brockelmann ve Teckânî İbn Rüşd'ün ayrı bir eseri sayar ve çeşitli kütüphane kayıtlarını verirler (*GAL Suppl.*, I, 662; *Mesâ'ilü Ebi'l-Velîd İbn Rüşd*, neşredenin girişi, I, 67-68). Abdurrahman b. Ali er-Rak'î eseri, Eş'arî akaidini de özetleyen bir kısım ilâvesiyle 632 beyit halinde nazma çekmiş (Beyrut 1376), Muhammed b. İbrâhim et-Tetâî bu manzumeyi *ḩiḩatü's-sedâd ve'r-rüşd li-Şerḩi Manzûmeti İbn Rüşd* adıyla şerhetmiştir (Kahire 1309; [Meyyâre, *ed-Dürü's-semîn* içinde], Kahire 1373/1954). 7. *Kitâbü İḩḩişâri'l-Kütübi'l-mesbûḩa*. Kaynaklarda kısmen farklı isimlerle geçen eser, Ebû İsmâîl Yahyâ b. İshak'ın Mâlikî hilâfiyatına dair *el-Kütübü'l-mesbûḩa* (el-Mesbûḩa) adlı eserin muhtasarıdır.

İbn Rüşd'e ayrıca *Kitâbü't-Takyîd ve't-taksîm*, *Telḩîşu Kitâbi'l-ḩün ve'l-ḩubḩ*

(Muhammed b. Muhammed el-Hakîmî'nin kitabının özeti), *Kitâbü Hacıbî'l-mevârîs, Muhtaşarü'l-hacıb, Fihrist, Kitâbü'r-Red 'ale'l-Murâdî* adlı eserler de nisbet edilir. Öte yandan kaynaklarda veya kütüphane kataloglarında İbn Rüşd'e değişik isimler altında birçok eserin izâfe edildiği görülmektedir (*Mesâ'ilü Ebî'l-Velîd İbn Rüşd*, neşredenin girişi, I, 62-69; Brockelmann, *GAL*, I, 479-480; *Suppl.*, I, 662; Muhtâr b. Tâhîr et-Tîlîlî, s. 335-351). Bu durum, müellifin İbn Rüşd el-Hafîd ile karıştırılmasından veya ilk üç kitabının çeşitli bölümleri olması daha muhtemel görünen bazı küçük nüshaların müstakil eserler şeklinde kaydedilmesinden kaynaklandığı gibi ona aidiyeti kesin olan bazı eserler de torununa nisbet edilmiştir (Anawati, s. 249 vd.).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahşîl* (nşr. Muhammed Haccî v.dğr.), Beyrut 1404-1407/1984-87, I, 30-32; ayrıca bk. Muhammed Haccî'nin girişi, I, 5-23; a.mlf., *el-Mukaddimât* (nşr. Muhammed Haccî – Saîd A'râb), Beyrut 1408/1988, I, 9-10, 313; III, 437-486; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 5-8; a.mlf., *Mesâ'ilü Ebî'l-Velîd İbn Rüşd* (nşr. Muhammed Habîb et-Teckânî), Beyrut-Mağrib 1414/1993, II, 1070-1077, 1149-1163, 1309-1319, 1339-1350; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 5-124; a.mlf., *Fetâvâ İbn Rüşd* (nşr. Muhtâr b. Tâhîr et-Tîlîlî), Beyrut 1407/1987, neşredenin girişi, I, 89; a.mlf., *el-Câmi' mine'l-Mukaddemât* (nşr. Muhtâr b. Tâhîr et-Tîlîlî), Amman 1405/1985, neşredenin girişi, s. 13-50; Kâdî İyâz, *el-Günye* (nşr. Mâhîr Zühayr Cerrâr), Beyrut 1402/1982, s. 54-57; İbn Beşkûvâl, *eş-Şıla*, II, 546-547; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, IV, 59, 64, 72-75, 93; Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, s. 40; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XIX, 501-502; Nübâhî, *Târîhu kuğâtî'l-Endelüs* (nşr. Meryem Kâsım Tavîl), Beyrut 1415/1995, s. 130-131; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcû'l-müzhebb*, II, 248-250; Şa'rânî, *et-Tabakât*, I, 15; Makkarî, *Ezhârü'r-riyâz* (nşr. Saîd Ahmed A'râb v.dğr.), Rabat 1398/1978, III, 59-61; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, s. 129; Brockelmann, *GAL*, I, 479-480; *Suppl.*, I, 662; Haccî, *el-Fikrû's-sâmî*, II, 219; G. C. Anawati, *Mü'ellevât İbn Rüşd*, Cezayir 1978, s. 249-258; Abdülazîz Binabdullah, *Ma'lemetü'l-fıkhi'l-Mâlikî*, Beyrut 1403/1983, s. 72-73; Muhtâr b. Tâhîr et-Tîlîlî, *İbn Rüşd ve kitâbühü el-Mukaddemât*, Trablus 1988; M. Abdullah İnân, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, Kahire 1411/1990, I, tür.yer.; İhsan Abbas, "Nevâzilü İbn Rüşd", *el-Ebhâs*, XXII/3-4, Beyrut 1969, s. 3-63; a.mlf., "Some Aspects of Social Life in Andalusia During the Time of the Almoravides in the Light of the Nawâzil of Ibn Rushd", *ZDMG (Suppl.)*, V (1983), s. 154-162; Kemâl es-Seyyid Ebû Mustafa, "Şuvar mine'l-müctema'î'l-Endelüsî fi 'aşreyi't-Tavâ'if ve'l-Murâbiğin min hilâli nevâzilü İbn Rüşd el-Kurtubî", *el-Mecelletü't-târîhiyyetü'l-Mısıriyye*, sy. 37, Kahire 1990, s. 9-44; J. D. Latham, "İbn Rüşd", *El' Suppl. (Ing.)*, s. 397-398; Muhammed Hâdî Müezzin-i Câmî, "İbn Rüşd", *DMBİ*, III, 583-585.

ALİ BARDAKOĞLU

İBN RÜŞD

(ابن رشد)

Ebü'l-Velîd Muhammed
b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî
(ö. 595/1198)

Meşşâî okulunun son temsilcisi,
filozof, fakih ve hekim.

Seçkin bir ailenin çocuğu olarak 520 (1126) yılında Kurtuba'da (Cordoba) doğdu. Kendisi gibi babası ve dedesi de Kurtuba'da kadılık yapmışlardı. Dedesi Ebü'l-Velîd Muhammed aynı zamanda Kurtuba Camii'nin imamı idi. Düşünür, kendisine adını veren dedesinden ayırt edilmesi için "hafîd" (torun) denmiştir. Aristonun felsefî doktrinine sadık kalarak eserlerini şerhettiğinden İslâm âleminde "şârih", Latin dünyasında "commentator" unvanıyla tanınmış. Batı'da İbn Rüşd adının tahrif edilmiş şekliyle Averroes olarak anılmıştır. İbn Rüşd ismi Endülüs'teki yahudiler tarafından Aben Roşd diye telaffuz edilmiş, isim İspanyollar'ca Aven Roşd şekline dönüştürülmüş, bu da Latince'deki bazı telaffuz özelliklerinin tesiriyle Averroes veya Latince çekim kurallarına uydurularak Averroes olarak söylenmiştir (Gauthier, *Ibn Rochd*, s. 1). İbn Rüşd temel dinî ilimleri babasından öğrendi. Hâfız Ebû Muhammed b. Rızk'tan fıkıh dersleri aldı; Endülüs'te âdet olduğu üzere İmam Mâlik'in *el-Muvatta'* adlı eserini ezberledi. Ebü'l-Kâsım İbn Beşkûvâl'den hadis ve usûl-i fıkıh okudu. Kadı Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin öğrencilerinden Ebû Ca'fer İbn Hârûn et-Tercâlî ve

Belensiyeli (Valencia) Ebû Mervân İbn Cür-yûl'den (Cürrayûl, Huryûl) tıp ve matematik öğrenimi gördü (İbn Ebû Usaybia, s. 530, 531). Ayrıca Ebû Mervân b. Meserre, Ebû Bekir b. Semhûn ve Ebû Ca'fer b. Abdülazîz gibi hocalardan ders okudu, Ebû Ca'fer ile Mâzerâlî Ebû Abdullah'tan icâzet aldı.

İbn Rüşd'ün Kurtuba'dan önce bir süre İşbiliye'de (Sevilla) kaldığı ve İbn Bâcce'nin 529 (1135) yılında İşbiliye'de bulunduğu (*Resâ'ilü İbn Bâcce*, s. 180) dikkate alınacak olursa İbn Rüşd'ün çocukluğunda kısa bir süre de olsa İbn Bâcce'den ders aldığı söylenebilir. Muhtemelen Halife Abdülmü'min el-Kûmî'nin kurduğu medreselerle ilgili olarak 548'de (1153) ilk defa Merakeş'e giden filozofun (Renan, *Averroës*, s. 15) burada astronomi alanında çalışmalar yaptığı Aristonun *De Caelo et mundo* adlı eserine yazdığı şerhten anlaşılmaktadır (Abdurrahman Bedevî, *Histoire*, II, 739). Bundan bir müddet sonra İbn Tufeyl ile tanışan İbn Rüşd'ün 565 (1169) yılında onun tarafından Sultan Ebû Ya'kûb Yûsuf İbn Abdülmü'min'e takdim edildiği bildirilmektedir. Buna göre veliahtlığı döneminde hayatının büyük bir kısmını Endülüs'te geçiren Ebû Ya'kûb Yûsuf buradaki zengin kültür muhitinden etkilenmiş, ardından İbn Tufeyl'in sohbetlerine katılarak bilim ve felsefeye merak sarmış, bu amaçla felsefe ve tıpla ilgili eserleri kütüphanesinde toplamıştı. İlme ve felsefeye olan ilgisi onu Aristonun eserlerini incelemeye sevk etmiş, fakat filozofun üslûbunu anlamakta zorlandığı için İbn Tufeyl'den, açıklamalar yapmasını istemişti. O sırada altmış sekiz yaşlarında olan İbn Tufeyl bu külfetli işi yapamayacağını, ancak bunu gerçekleştirecek birinin bulunduğunu söyleyerek İbn Rüşd'ü halifeye takdim eder. Felsefenin temel meseleleri üzerine halifenin sorduğu sorulara uygun cevaplar vermesi üzerine büyük takdir gören İbn Rüşd çeşitli armağanlarla ödüllendirilir (Abdülvâhid el-Merrâkûşî, s. 209-216).

Bu olaydan sonra 565 (1169) yılında İşbiliye kadılığına tayin edilen İbn Rüşd, hükümdarın isteği doğrultusunda Aristonun eserlerini şerh etmeye başlar. Aynı yıl Aristonun *Eczâ'ü'l-hayevân* adlı kitabına yazdığı şerhin dördüncü bölümünde, işlerinin yoğunluğu sebebiyle yeterince çalışmadığından ve Kurtuba'dan uzaklaştığı için aradığı kaynak eserleri bulamadığından yakınır. Fakat bu gö-

İbn Rüşd'ün Santa Maria Novella Kilisesi'ndeki temsili resmi – Floransa / İtalya

